

es completa. Així podríem entendre més la seva raó de ser i la seva lògica del catalanisme, i, en segon lloc, els seus efectes. Sabent que la primera de totes és la continuïtat i la normalitat cultural, i, per tant, nacional d'una comunitat, i per això calen molts mecanismes de difusió i coneixement. El seu resultat immediat serà discret, però amb pretensió de llarga durada, amb voluntat no de modificar les sobreestructures, sinó els hàbits i les mentalitats.

Per això creien que l'acció cultural havia de ser tinguda en compte més del que es té fins ara a l'hora de parlar dels moviments nacionalistes i el foment de la lectura n'és graó principal. No en va Joan Estelrich afirmar: "La causa de la cultura i del llibre a Catalunya va lligada íntimament al destí de Catalunya com a poble..." (*La cultura i el llibre a Catalunya*, "La Veu de Catalunya", 9-VII-1930).

Revista de Catalunya, 172

abril 2002

Antoni Rubió i Lluch, cap a una història i una literatura nacionals (II). Defensa i reivindicació de la llengua (1880-1900)

Jordi Malé i Pegueroles

Dins la diversitat de tendències del catalanisme al darrer quart del segle XIX, destaca, com un factor comú a totes elles, la reivindicació de la llengua. Malgrat que aquesta reivindicació havia estat, com és ben sabut, un dels pilars sobre els quals s'alçà el moviment de la Renaixença, no va ser fins als anys setanta que va començar a prendre un caràcter marcadament polític. Hi va contribuir, entre altres raons, la situació lingüística en què estava immers el país, de resultes de la política descaradament centralitzadora del govern espanyol. Francesc Masferrer, en un treball premiat als Jocs Florals de Barcelona el 1888, dibuixava el següent panorama: "...En Espanya tothom qui té una *credencial* a la butxaca, tota corporació regida per una llei, o d'algun article de llei nascuda, *deu usar*, ab exclusió de qualsevol altre, la llengua castellana. Les regionals estan prosclites, per tant, de les *Corts*, de les Diputacions provincials, dels Ajuntaments, de tots los Tribunals desde'l suprem fins als Jutjats municipals, de les oficines [...], dels Registres de la Propietat, de les Notaries, de les Universitats, dels instituts, de les escoles, de les escoles de primera ensenyansa!, de... qualsevulla reconet per amagat y encauhat que siga,

ahont puga dir algú: lo Govern m'ha nombrat!" (Masferrer, 1888, p. 157).

La denúncia d'aquesta situació ja havia estat feta el 1885 a la *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*, l'anomenat *Memorial de greuges*, que van presentar al rei Alfons XII un grup de polítics, industrials i intel·lectuals catalans. I va ser reiterada el 1888 en el *Missatge* que la Lliga de Catalunya va adreçar a la reina regent Maria Cristina, aleshores a Barcelona amb motiu de l'Exposició Universal i que havia estat convidada a presidir els Jocs Florals. En aquest missatge, redactat per Guimerà, s'arribava a reivindicar "que la llengua catalana sia la llengua oficial a Catalunya per a todas las manifestacions de la vida d'aquest poble" (citada per Anguera, 1997, p. 246).

Rubió i Lluch no va deixar de mostrar-se receptiu a aquestes iniciatives a favor de la restauració del català en la vida del país, i a gairebé totes les manifestacions de catalanisme que va fer en textos i cartes d'aquells anys (vegeu l'article anterior d'aquesta sèrie) incloïa al·lusions a la llengua. Mig any després de l'esmentat *Missatge* a la reina regent, a més, va publicar, en una revista acabada de crear i en català (la "Revista Catalana"), tres articles amb el títol *Un cop d'ull sobre'l passat y present de la llengua catalana* (als números de gener, març i abril de 1889), que són la millor mostra de la seva actitud respecte a la situació lingüística aleshores vigent.

La vinculació d'aquests articles amb l'esmentat ambient de reivindicació de la llengua es palesa, clarament, en el fet que Rubió hi exposa una situació del català molt semblant a la que dibuixava Masferrer: "...la llengua catalana és avuy una llengua desheretada, desterrada dels Parlaments, de les escoles, dels actes oficials, y arconada al fons de la llar y del santuari" (Rubió i Lluch, I-1889, p. 7); com també en la denúncia que fa "de la interdicció d'estat civil que fa molt prop de dos sigles está sufrint [el català] y d'una odiosa persecució oficial, inspirada en lo principi de que, pera destruir una nacionalitat s'ha de proscriure, ans que tot, sa llengua" (Rubió i Lluch, III-1889, p. 100). Una denúncia que reitera al darrer article de

la sèrie, bo i queixant-se de "l'egoisme d'una centralisació cessarista y pseudolliberal": "En mon concepte, no hi ha atentat que més degrade la dignitat humana, que més feresca les fibres del cor, que més ataque'ls furs de la intelligença, ni més vexatori per la llibertat del individu, que té dret a expressarse y darse a entendre per lo modo de manifestació més espontànea, pròpia e immediata, com la interdicció civil de un idioma" (Rubió i Lluch, IV-1889, p. 153).

Ara: com en moltes de les proclames a favor de la llengua fetes a partir de la Renaixença, Rubió puntualitza, al final del darrer article, que les reivindicacions expressades no constitueixen cap atemptat contra la unitat d'Espanya, i fa manifesta la seva condició d'espanyol, en cap cas considerada incompatible amb el catalanisme (com ja vam veure a l'article anterior d'aquesta sèrie): "Bé podem, donchs, catalans, acariciar lligítimes aspiracions de restauració y de desgravi per nostra llengua materna, sens esquexar per açò ni un sol fil de la gloriosa bandera que'ns abruga, y baix la qual visquérem respetats y ab vida digna, quan més respectada fou Espanya en abdos continents, sense que la justa consideració tributada aleshores a la autonomia de un lleguatje regional, mimvàs en lo més mínim los blasons de sa colossal grandesa" (IV-1889, p. 153; també a Rubió i Lluch, 1889, p. 67). La mateixa declaració —que no deixava de ser una rèplica a l'acusació d'antiespanyolisme que havia recaigut sobre els Jocs Florals ja des dels seus inicis—, l'havien formulada Milà i Fontanals i Antoni de Bofarull en els respectius discursos presidencials dels Jocs (Milà, 1859, ps. 24-25; i Bofarull, 1865, p. 26).

Una tal puntualització, afegida a l'últim dels tres articles, no dilueix en absolut l'objectiu que Rubió s'hi proposa, i que no és altre que el de fer una descripció de la llengua des d'una perspectiva filològica a fi de mostrar que pel seu origen, la seva naturalesa i la seva història, mereixia, i mereix, la mateixa consideració que qualsevol altra llengua europea.

En aquest sentit, el primer article de la sèrie, per exemple, s'adreça a deslliurar el català d'una de les denominacions amb què se l'ha estigmatitzat al llarg de la seva història moderna: el de *dialecte*. Un

terme que va tenir diverses aplicacions al llarg del segle XIX. Ja a l'inici, per exemple, Josep Pau Ballot, al final de la seva *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*, criticava i desmentia els qui "han dit que la llengua catalana és un dialecto del provensal o llemosí" (Ballot, 1815, p. 265) —una tesi que Rubió ja no contempla en basar el seu article, explícitament, en l'obra de Milà i Fontànals *De los trovadores en España* (1861), on és refutada i on s'afirma que el català i el provençal són dues llengües diferents i derivades d'una antiga llengua d'oc (Milà, 1966, p. 425).

Sí que, en canvi, para esment en l'aplicació al català de la denominació de *dialecte* "per considerársel de condició inferior al castellà o al portuguès o a qualsevol altra llengua llatina; inferior en l'orde polítich, en l'orde filològich y en lo literari" (Rubíó i Lluch, 1-1889, p. 7). Aquesta visió del català com una llengua de menor estatus, com un mer "dialecte" —terme que sovint anava acompanyat dels adjectius "provincial" o "regional", i que no era sinó una conseqüència de la situació de diglòssia en què es vivia als territoris de parla catalana—, ja era exposada per Jaume Pujol el 1840 al setmanari mallorquí "La Palma", on l'explicava, bo i planyent-se'n, per raons polítiques: "*Los dialectos que han dejado de ser la lengua del gobierno, son como las ruinas de un grande edificio que yacen esparcidas por el suelo*" (Pujol, 1840, p. 45). Antoni de Bofarull va ser un dels homes de la Renaixença que més va combatre aquesta visió; i l'any 1857 dedicava el discurs *La lengua catalana considerada históricamente*, llegit a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a provar "*que la lengua catalana no es un dialecto provincial, sino la lengua de una nacionalidad que tiene su literatura, su historia y sus laureles*" (Bofarull, 1858, p. 26). Més de trenta anys després, Rubió ha de replicar, igualment, a aquella consideració menysvaloradora de la llengua, només que esgrimint, ara, arguments de caire filològic: "...si devant del tribunal de la filologia, l català, com llengua, ocupa la mateixa gerarquia que'l castellà, la seguirà conservant mentres visca, a pesar de fortuïtes circumstàncies històriques, y de que en l'orde polítich visca somesa a sa afortunada germana" (Rubíó i Lluch, 1-1889, p. 8).

Rubíó encara ha de fer front a un altre ús denigrant per al català del concepte de *dialecte* —un ús que alguns encara hem pogut sentir a començament dels anys setanta del segle XX—: ho fa cap al final del primer article en escometre contra els qui "se llànçan ab incalificable lleugeresa a sostenir que la llengua catalana és un dialecte corromput del castellà" (p. 9), un error "tan grosser" que amb prou feines si li dedica un paràgraf a desmentir-lo (i encara perquè admet que els seus articles tenen una finalitat divulgadora i no pas "pretensions científiques", ja que, en aquest darrer cas, no caldria esmerçar ni una ratlla per a tal disbarat).

Curiosament, però, al cap de pocs mesos Rubió va haver de tornar a escriure un text en refutació de la mateixa tesi, que s'havia estès fins més enllà de la Península. Entre les novetats bibliogràfiques que li anaven enviant els seus amics de Colòmbia en aquella època, va arribar a les seves mans un *Compendio geográfico* colombià, escrit per Àngel M. Díaz Lemos, en un dels apartats del qual apareixia l'esmentat error referit al català. L'afany, que sempre va moure el nostre historiador, per divulgar la llengua i la literatura catalanes entre els pobles americans, va fer que no pogués estar-se de comentar-lo en un article dedicat a l'esmentat *Compendio*, en forma de carta oberta al director, publicat a "El Correo de las Aldeas" de Bogotà el 19 de setembre de 1889 (per bé que datat el 15 de juliol): "*Cuando les señale el error*", hi escrivia, "*usted y el autor y los lectores van a exclamar al unísono: ya salió otra vez el catalanismo. Y, en efecto, del catalán se trata. Cabalmente da la casualidad de que, al intentar el señor Díaz Lemos dar a los alumnos una noción clara de lo que sea un dialecto, el caput mortuum de su experimento (vea usted qué fatal coincidencia) es el catalán*", en el sentit de considerar-lo "*un dialecto del castellano*" (Rubíó i Lluch, 1923, p. 47). I, tot seguit, dedicava unes quantes pàgines a resseguir els orígens i l'evolució d'ambdues llengües per mostrar-ne la independència.

Aquesta idea, malintencionada i ignorant, que el català era un dialecte del castellà va continuar propagant-se, malgrat tot, la qual cosa va motivar que Rubió hagués de tornar a saltar a la palestra

—aquesta vegada gairebé literalment— més de deu anys després, ja al febrer de 1900. Poc abans, el 15 de gener, el bisbe de Barcelona Josep Morgades havia publicat (amb data del dia 6) una pastoral en què argumentava i propugnava la predicació en llengua catalana, i en què explicava que el català i el castellà no són “un dialecte i sa llengua originària, com alguns encara erradament crehuen; sinó [que es tracta] de dues llengües ab prosòdia, sintaxis y vocabulari propis” (citada per Figuerola, 1994, p. 541).

No cal dir que aquesta pastoral va desfermar una sorollosa polèmica, un dels episodis de la qual va tenir lloc al Congrés dels Diputats el 19 de gener (*id.*, ps. 570-578 [per bé que és possible que hi hagi una confusió quant a la data exacta]). Durant la sessió que es va dedicar a debatre el text del bisbe, la intervenció del diputat liberal independent Cañellas en defensa de la pastoral va ser interrompuda amb els crits de “¡Dialecto, dialecto!”. I Rubió, a tall de rèplica, va publicar un article a “La Veü de Catalunya” el 9 de febrer de 1900, amb el títol *Dialecte, dialecte!*, on es queixava que, amb aquells crits, “lo que tractàvan de manifestar [...] és que'l català és un dialecte del castellà, y que may ha tingut las condicions de vida que dónan avuy dia a una llengua, fora de les rahons filològicas, la categoria de culta y oficial”. Per això tornava a explicar l'evolució diferenciada d'ambdues llengües, i conclouia amb la següent denúncia: “Els escarafalls dels diputats castellans al parlar del català, no són escrúpols de filòlechs, sinó que van més lluny, molt més enllà; van a matar l'ànima mateixa de la nostra rassa. [...] Lo qu'ells volen és l'aniquilament complert del nostre nadiu llenguatge.”

Un altre dels punts claus de la defensa i la reivindicació que, en aquells anys, Rubió fa de la llengua catalana és el de la seva unitat. Proclamada, ja, per la majoria dels autors de la Renaixença, des d'Antoni de Bofarull (1858, p. 9) fins a Josep Lluís Pons i Gallarza (1870, p. 31), passant, evidentment, per l'autoritat de Milà i Fontanals (1910 [1865], p. 164) i del seu deixeble Menéndez Pelayo (1888, p. 112), el nostre historiador ha de tornar a referir-s'hi —i qui li hauria dit que, ben penosament, encara ens cal fer-ho avui, a comença-

ment del segle XXI!— a la tercera part de l'esmentat article *Un cop d'ull sobre'l passat y present de la llengua catalana* (iii-1889, ps. 99-100) i, d'una manera més extensa, a les tres darreres parts (iv-1889, ps. 148-153). Com ja s'hi havia referit, gairebé cinc anys enrere, en una carta al seu amic mallorquí Joan Lluís Estelrich del 16 de novembre de 1885, tot comentant la publicació del volum *Poesies* de Costa i Llobera: “*Tè he de advertir que el tomo no es de poesías mallorquinas, sino catalanas. No comprendo como participas de ese cantonalismo literario que está reñido con la filología y la historia. Acuérdate siempre de que nosotros fuimos los que os rescatamos del poder de la morisma*” (*Epistolari*, p. 273). I hi torna, amb un cert to irat, en una altra carta del 7 de març de 1889, escrita simultàniament als seus articles sobre la llengua: “*No creo en la fusión y asimilación de los países de raza catalana, pero defiende la unidad e integridad filológica a outrance, y tengo por sandíos o majaderos como les llama Marcelino [Menéndez Pelayo], a los que creen en el fantástico lemosín y en las no menos ridículas lenguas valenciana o mallorquina, que como tales lenguas no existen en ningún mapa filológico*” (*Epistolari*, p. 295; l'al·lusió és al pròleg de Menéndez al segon volum de l'edició poliglota de *Lo Gayter del Llobregat*, de 1889, ps. 122-123).

Respecte a la qüestió de la unitat del català, convé tenir present la distinció que, basant-se en Milà i Fontanals i Tomàs Forteza, Rubió establí entre la llengua escrita o literària, i la llengua parlada o quotidiana. Milà, a l'*Advertència* que encapçalava la seva *Ressenya històrica y crítica dels antics poetes catalans* (1865), apuntava que, a l'edat mitjana, el català, “ab les conquestes y noves poblacions, passà a les Illes y a València, y fins molt cap ensà sols se conegué en los tres regnes una llengua literària, per més qu'en l'ús vulgar hi hagués diferències: les quals diferències han sigut aprés reconegudes com a dialectes separats” (Milà, 1910 [1865], p. 164). Forteza, per la seva banda, a les seves *Observaciones generales sobre la lengua materna* (“El Museo Balear”, 1886), bo i establint la mateixa diferenciació, indicava que examinant “*las diferencias dialectales [...] puede inferirse que casi tenemos la unidad del lenguaje qu'es parla, unidad que absolutamente hablando no posee idioma*

alguno”, mentre que “*la unidad de la lengua literaria [...] la tenemos*” (Forteza, 1915, p. 17*).

De la mateixa manera, Rubió, als articles sisè i vuitè de la sèrie *Un cop d'ull...*, després de reafirmar la unitat del català —“...ha conservat sempre una maravillosa unitat exterior per demunt de totes les diferències dialectals pròpies de tota llengua”—, assenyala que “avuy mateix se respecta generalment la [seva] unitat literària encara que no's conserve del tot parlada” (IV-1889, p. 148); una unitat, la de la llengua parlada, que “si poguéssim despullarnos de la fraseologia y sintaxis castellana”, creu que gairebé s'aconseguiria, per bé que no deixa d'admetre, seguint Forteza, “que may pot ser absoluta y ni la posseheix el castellà ni cap idioma modern”. I conclou: “Bastant fa'l poble que alcança la unitat literària, y d'aquesta pot gloriarse com d'una prova de poderosa força vital que li dóna dret a ocupar un seti d'honor entre ses germanes neollatines, y a reivindicar sa existència civil, la llengua catalana” (p. 152).

Subjacent a aquesta divisió entre llengua parlada i escrita, n'hi ha una altra, que Rubió no fa explícita a *Un cop d'ull...*, però sí en altres textos, i que correspondria a dos “nivells” de llenguatge: l'anomenat català “que ara es parla” (o vulgar) i el català literari (o clàssic). Una distinció que, sota formulacions diverses, havia estat objecte de debat sobretot a partir dels anys trenta del segle XIX, i que havia pres una nova embranzida als anys seixanta amb la irrupció, en el panorama literari, de Frederic Soler *Pitarra* amb les seves *Gatades* i els seus *Singlots poètics*, publicats amb la indicació explícita d'estar escrits “en català del que ara's parla”. Aquest fet, juntament amb la manca de “nobles y elevats sentiments” en les seves obres (Bofarull, 1865, p. 249), convertia *Pitarra* en la bèstia negra dels homes de la Renaixença, els quals, evidentment, es decantaven per l'altre tipus de llengua, considerada elevada i culta.

Rubió es farà ressò d'aquesta polèmica; però, curiosament, no referint-se, d'entrada, a la llengua catalana, sinó al grec modern, que era objecte d'una semblant discussió en aquella època.

A la Grècia del final del segle XIX, hi havia, per una banda, els sectors universitaris, que defensaven la *katharévussa*, la llengua pura, la més acostada als grans autors clàssics, del tot despullada de les “impureses” provinents de les successives dominacions estrangeres que havia patit Grècia al llarg dels segles; i, per l'altra, els joves autors de l'anomenada “generació de 1880” (Palamàs, Eftaliotis etc.), que aspiraven a donar categoria literària a la llengua del poble, la *dimotikí*, que mai no havia deixat de ser viva (E. Solà, 1988, ps. 68-69; cf. Bernal, 1993-1994, ps. 401-407).

Entre aquests dos sectors s'havia entaulat a Grècia el que Rubió, en un article de 1881 sobre la moderna novel·la grega, anomena “la renyida batalla [...] entre'ls partidaris de la llengua qu'ara's parla, y los de la clàssica” (Rubió i Lluch, 15-XI-1881, p. 238). I celebra que “portin la ventatja eixos últims”, els defensors de “la [llengua] literària, parlada per les classes superiors y més ilustradas, y usada com instrument oficial del govern”, a més de ser la llengua ensenyada a les escoles i la seguida per la majoria de “periòdichs y diaris y fins los setmanaris satírichs”. Mentre que de l'altre tipus de grec, “el grech vulgar”, la llengua “que ara es parla”, apunta que “molt prompte [quedarà] reduhida a l'humil condició de dialecte, com ja ho és ara, y parlada sols per las clases inferiors, degenerarà a la categoria de llenguatge de mal to, o *cursi* com diríam avuy” (*id.*) —per bé que no deixa de reconèixer el mèrit de part de les obres literàries produïdes en aquest tipus de llengua, com les de “la escola Epirota” o les poesias “Klepticas” (de caire patriòtic).

El fet que avui dia, com explicava Eudald Solà (1988, p. 69), la *demotikí* s'hagi revelat com una llengua del tot viable literàriament (pensem en Seferis), no invalida del tot els judicis de Rubió, que cal situar a l'època i en l'ambient acadèmic en què aleshores es movia. I, d'altra banda, no s'ha d'oblidar que el nostre historiador va llegir i traduir obres d'autors de l'una i l'altra modalitat del grec modern i que, per tant, va assolir un coneixement de primera mà d'ambdues (mediatitzat, això sí, per la seva formació clàssica), com ell mateix posava de manifest el 1893 en una carta en francès adreçada a l'es-

criptor i diplomàtic grec Lambros Enialis, conreador de la *katharévussa*: “Surtout m’a charmé votre langue pure et classique, sans être arcaïque, la vulgaire étant pour les étrangers très difficile de comprendre. Dans mes traductions de Palamas et Eftaliotis, ça a été ma grande difficulté” (citada per E. Solà, 1988, p. 71).

Rubió, doncs, respecte al grec modern es proclamava “partidari decidit del llenguatge literari”. Però, a més de les raons estrictament literàries o estètiques (com les que apareixen a la carta suara citada), el movia un altre argument: que pel fet d’adoptar “lo grech literari [...] com a llengua pròpia, la Grècia honra son passat, y aixampla las fronteras de sa petita nacionalitat mes enllà de Europa y del nou hemisferi”. I reblava: “Lo dia en què la rejoyenida Hellade desprecie y perde lo llenguatge de sos antepassats, no serà pera l’antich continent més que’un poble com qualsevol altre, y el filhelenisme un sentiment que no tindrà rahó de esser” (Rubió i Lluç, 15-xi-1881, p. 238).

És evident que Rubió aspirava a una mateixa elevació i expansió per al català (i per a la nació catalana). I, de la mateixa manera que considerava que “lo grech literari s patrimoni de tot los homes de lletres” (*id.*), ambicionà que la nostra llengua esdevingués un semblant patrimoni. Calia, doncs, propugnar un català literari, allunyat del català “que ara’s parla”. I això volia dir un català basat, com el grec modern, en models clàssics; uns models que, en les nostres lletres, no eren altres que els escriptors medievals. No és casual, en aquest sentit, que des d’abans de 1887 (*Epistolari*, p. 281) Rubió estigués treballant en el que serà el seu discurs d’ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1889: *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*. La preparació d’aquest estudi li proporcionà l’avinentsa de llegir a fons els nostres escriptors dels segles XIV i XV. I s’adonà, aleshores, de fins a quin punt autors com Bernat Metge “modelaban nuestra lengua con una perfección y soltura que son hoy nuestra admiración, y a la vez motivo de desconsuelo, al considerar cómo hayamos podido perder hasta tal punto el secreto de aquella elegancia, de aquella sencillez, de aquella riqueza” (Rubió i Lluç, 1889, p. 25). I, semblantment, tot llegint

Francesc Eiximenis, constatava que “muchas de las modernas cuestiones ortográficas, léxicas o gramaticales semejan vanas disputas bizantinas”, i que “admirándole, se cree todavía en el porvenir y en la vida de nuestra lengua” (p. 31).

Per a Rubió, doncs, és sobre aquests models clàssics que calia construir la llengua literària catalana. I així ho proposarà en una conferència pronunciada al Centre Excursionista de Catalunya el 16 d’octubre de 1891, amb el títol *Caràcter general de la literatura catalana* (de la qual se’n va publicar un breu resum al “Butlletí del CEC” d’octubre-desembre d’aquell any). Ara: cal tenir present que, quan Rubió preparava aquesta intervenció, una nova opinió lingüística s’havia afegit a la discussió: la representada pel grup de “L’Avens”. Aquesta revista, que havia començat la seva segona etapa el gener de 1889 (i que no trigaria a canviar el seu nom pel de “L’Avenç”), comptava a les seves files amb Pompeu Fabra, Joaquim Casas-Carbó i Jaume Massó i Torrents, els quals impulsaven un projecte d’unificació ortogràfica i de sistematització de la llengua; un projecte que es fonamentava —com han explicat Xavier Lamuela i Josep Murgades (1984, p. 24)— en la recerca d’“una via que faci compatible la llengua parlada amb una llengua escrita autosuficient i amb les exigències superiors que aquesta comporta”; o, com explicaven els mateixos redactors de la revista, ben sintèticament: una via que permeti “que vage a la una lo llenguatge parlat y lo escrit” (*Als literats y a la premsa catalana*, “L’Avens”, 30-ix-1890, p. 216).

La tesi de Rubió, com hem anat veient, era l’oposada a la de “los modernistas” —com ell mateix els anomena en un text coetani en castellà (Rubió i Lluç, 1890a, p. 550). I, per això, ja cap al començament de la conferència al Centre Excursionista, fa explícita la seva posició contrària en declarar que “avuy dia en què las trabas que s’han oposat al desenrotlló del idioma han acabat per iniciar un lamentable moviment de retrogradació en lo llenguatge parlat de Catalunya, se fa imprescindible la disparitat entre lo llenguatge parlat y lo llenguatge escrit o sia literari” (Rubió i Lluç, 1891, p. 236). Això el duu a reduir la polèmica establerta a dos bàndols (per bé que

n'hi havia més a l'època; cf. Segarra, 1994, ps. 196 i 204): els que “volen que sia adoptada pera todas las formas de la literatura *lo català que ara's parla*”, i els que, com ell (i Forteza i Milà), “aspíran a fer ressucitar lo llenguatge clàssich del segle d'or de las letras catalanas”. En aquesta distinció subjau, novament, la dels dos nivells del llenguatge: el vulgar o “que ara es parla”, i el clàssic o literari; però amb la particularitat que Rubió també l'aplica, aquí, a la producció literària: separa, així, d'una banda, el que “pot anomenarse la alta literatura”, la qual estaria escrita amb un modalitat de llenguatge que hauria de ser “com una espècie de depuració del català clàssich, reforçada pels elements veritablement progressius del català modern”; i, de l'altra, “la comèdia de costums, la novela y la poesia popular”, per a les quals “pot usarse, essent son ús indispensable, donada la estètica moderna, lo llenguatge parlat o vulgar de cada localitat” (Rubió i Lluç, 1891, ps. 236-237).

Abans que res cal preguntar-se, és clar, què entenia Rubió per “alta literatura”. Per exclusió caldria deduir que la poesia lírica (i potser l'èpica). Però no té gaire sentit propugnar la constitució d'una llengua literària que sols serveixi per al gènere líric. Perquè, d'altra banda, és un fet que Rubió no condemnava com a “baixa literatura” els gèneres narratius i dramàtics; sols cal llegir el seu article *La literatura catalana en 1890*, on no solament parla de “la alta novela, la novela sociològica moderna”, en referència a Zola i Narcís Oller, sinó que, a més, afirma que el gènere “ha sacudido de la prosa el carácter abstracto de la ciencia, o la pobreza del uso vulgar, y la ha hecho suelta, rica, expresiva, pintoresca y animada” (Rubió i Lluç, 1890b, ps. 576-577).

L'esmentada distinció entre dues menes de llengua i sengles usos literaris que estableix l'il·lustre historiador —distinció que, no ho oblidéssim, sols coneixem indirectament i de manera incompleta pel resum de la conferència on la formula— cal entendre-la en un altre sentit. Partint de la diferenciació entre llenguatge escrit i parlat, i constatant que la llengua parlada patia un procés de degradació i disgregació, el que pretén Rubió és limitar l'ús d'aquest registre lingüístic, sols admetent-lo en aquelles obres literàries en què calgui

reflectir la parla real (o fins la “de cada localitat”), com es donava —en general— en les comèdies de costums i en les novel·les escrites en el que anomena “la estètica moderna”, això és, en alguna de les diverses formes del realisme literari al final del segle XIX. Per això reconeix que “la literatura moderna no pot menysprear lo llenguatge parlat o vulgar, poderós element de realitat” (Rubió i Lluç, 1891, p. 237).

Val a dir que, quant a aquest aspecte de la llengua parlada, Rubió no fa sinó seguir el criteri que havia expressat Milà i Fontanals en un text de 1874; text que aleshores va tenir l'avinentsa de llegir (o rellegir) pel fet que havia estat inclòs al tercer volum de les pòstumes *Obres completes* del seu mestre, publicat just l'any anterior a la conferència, el 1890 —un volum que ell mateix ressenyaria extensament en una revista alemanya (Rubió i Lluç, 1890a, ps. 546-550). En aquest text de 1874, titulat *Quatre mots sobre ortografia catalana*, Milà formulava el parer que “hi hauria de haver dues menes de llenguatge”: d'una banda, “una [llengua] literària general [...] ab poques diversitats”, i, de l'altra, “un altre llengua particular y variable, és a dir molts dialectes diferents ahont sense portar les coses massa enllà, se representàs lo modo de parlar de cada encontrada”; un tipus de llengua que Milà trobava en “certs escrits còmichs”, però que no circumscribia a un tipus de literatura menor o “baixa” —com tampoc no ho fa Rubió—, ja que afegeix: “...y's podria fer en obres sèries de un temperament molt especial a un determinat territori” (Milà, 1890, ps. 564-565).

Reprement la conferència de Rubió, al marge del referit llenguatge parlat, “és també convenient, fins precís”, apunta, “cultivar un llenguatge que's pot anomenar literari, y que deu ésser lo català ideal”. I aquest català, al qual atribueix un estatus teòric (“ideal”) i que ja hem vist que seria el resultat de combinar “la depuració del català clàssic” amb “els elements veritablement progressius del català modern” (elements que no defineix), es caracteritzaria, en contrast amb la disgregació de la llengua parlada, per una completa unitat en les seves formes i per una gran genuïnitat, la qual cosa el faria compren-

sible i utilitzable en tot el domini lingüístic català: "...lo català ideal, axò és, llenguatge que en sas formas d'exposició y en son geni sia lo *catalanesch*, si axí pot nomenarse, per excelència, però que s'avinga ab las exigèncias de la civilisació moderna y que entendran tots los pobles de Catalunya, València, Rosselló, las Balears y los pobles de Sardenya que encare pàrlan la llengua catalana" (Rubió i Lluç, 1891, p. 237).

Aquest darrer punt també distanciava Rubió de la proposta del grup de la revista "L'Avenç", els redactors de la qual, en una nota on comentaven la conferència de l'historiador, declaraven: "Altrement, suposem qu'el senyor Rubió, encare que no ho va dir explícitament, creu —y altres com ell—, que la llengua que nosaltres empleyem no és literària, qu'el nostro propòsit d'aixecar a literari el dialecte oriental de la llengua catalana, és inconvenient, antipatriòtic y pertorbador" (Nova, "L'Avenç", 31-x-1891, p. 320). Respecte a aquesta qüestió, dos anys enrere, en una carta del 7 de març de 1889, Rubió ja havia manifestat taxativament al seu amic Joan Lluís Estelrich: "*Amo el tipo ideal de nuestro idioma y tan antipático me es el dialecto de Barcelona, como el de Mallorca, y Valencia, cuando tratan de imponerse y de elevarse a aquella superior categoría*" (Epistolari, p. 295; cf., també, la carta a Pasqual Boronat i Barrachina de l'1-xi-1894, [Chiner, 1995, p. 193]).

Aquest català "ideal" i genuí (el qual no sabem amb precisió com el concebia Rubió, ja que en aquells anys no hi torna a especular) sembla que és el que caldria utilitzar, no sols en l'"alta literatura", sinó en totes les més "altes" manifestacions escrites. I, de manera destacada, en la prosa científica. En aquest sentit, si d'una cosa tenia plena consciència el nostre historiador és que "*si una lengua ha de vivir y enriquecerse, y no ser su cultivo un simple pasatiempo estético y arqueológico, es necesario que se temple en todas las manifestaciones del espíritu, que acaudale su vocabulario con todos los dialectos técnicos, que palpite[,] en una palabra, con la vida entera de la inteligencia*" (Rubió i Lluç, 1890b, p. 580). Perquè, com declararà al cap de poc més d'un any, bo i pensant en els felibres provençals, "tota llengua que sols se conreue po-

èticament està molt pròxima a convertirse en un dialecte acadèmic y artificial que a la curta o a la llarga, ha de desaparèixer" (Rubió i Lluç, 1892, p. 38). I convé tenir present que, aquestes paraules, les pronunciava en una sessió del Centre Excursionista de Catalunya, just després d'haver lloat la importància que havia tingut l'excursionisme català (amb totes les publicacions i les conferències que generava) per al conreu de "lo llenguatge científic", el qual no dubta a considerar "de grandíssima importància pera'l pervindre de una llengua renascuda" (*id.*).

De tot plegat queda ben palesa la inquietud que, en aquells anys vuitanta i noranta, manifestava Rubió per l'estat de la llengua. Una inquietud que, a més, va tenir la seva traducció pràctica en la preocupació que constantment va mostrar per una de les qüestions lingüístiques més discutides des de la restauració dels Jocs Florals: la de la codificació ortogràfica (Segarra, 1994, p. 195 i ss.); una qüestió tan controvertida, a finals de segle, que —en mots del mateix Rubió— "*ha estado a punto de producir un cisma literario y filológico*" (Rubió i Lluç, 1890a, p. 550). Això ho explicava en una *Reseña de las publicaciones sobre lengua y literatura catalanas en 1890*, enmig del comentari elogiós que dedicava als estudis de Milà i Fontanals sobre el català (inclosos al ja esmentat tercer volum de les seves *Obres completes*, aleshores editat), i després de fer al·lusió als primers treballs del jove Pompeu Fabra. I és interessant de constatar que, tot i la disparitat de criteris que ja hem vist que mantenia amb el nou lingüista respecte a la concepció de la llengua, no deixava de reconèixer els mèrits dels seus estudis: "*... también se ha aprovechado mucho de los laboriosos primeros esfuerzos del Sr. Milà, pero sin tener el valor de confesarlo, el autor del Ensayo de gramática de catalán moderno D. Pompeyo Fabra. El verdadero primer ensayo de catalán moderno lo escribió el sabio literato catalán, lo cual no obsta a que la gramática del Sr. Fabra no sea superior en algunos puntos, principalmente en ciertas delicadezas y hasta sutilezas de análisis morfológicos*" (p. 549). Aquest reconeixement no obstava, però, que discrepés obertament respecte a la codificació ortogràfica que Fabra i els seus col·legues proposaven: "*Lo que [Milà i Fontanals] no aprobaría de*

seguro si hoy viviera, son ciertas llamadas reformas ortográficas introducidas por los redactores del Avenç, que van a convertir el catalán en un argot despreciable e ininteligible [sic]” (p. 550).

Malgrat judicis com aquest, convé destacar que l'actitud de Rubió en cap moment no va ser de radical intransigència; sols cal tenir en compte, en aquest sentit, que Massó i Torrents, Casas-Carbó i Fabra van poder exposar les seves idees sobre la llengua en un *Torn de conferències* celebrat aquell any 1891 al Centre Excursionista de Catalunya, sota la presidència del nostre historiador, els dies 12 i 24 de novembre (Massó i Casas), i el 3 i 19 de desembre (Fabra); un “torn” que ell mateix havia encetat, el 16 d'octubre, amb la ja comentada conferència sobre el *Caràcter general de la literatura catalana*.

La seva implicació en la problemàtica de l'ortografia es va traduir, d'altra banda, en la tria d'unes opcions ortogràfiques determinades per a les publicacions que estaven sota la seva total o parcial responsabilitat. En relació, per exemple, amb el “Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya”, Rubió, com a president del Centre, escrivia al seu director: “Respecte a la qüestió ortogràfica ja vaig manifestar mon criteri lo darrer dia que'ns aplegàrem. No'ns podem queixar ab tot, perquè alguna cosa se ha millorat ab la censura de'n Bulbena, que sempre trobo més correcta que la de'n Ferrer y Carrió. Emperò pera ser a gust meu lo censor deuria ser en Balari. Nos podrem avenir algun dia en aquest terreno neutral? Tant debò. En lo que no havem de ésser intransigents és en la qüestió de las *és*. Apesar de mas preferències, crech que lo «Butlletí» deu escriures ab *as*” (Rubió i Lluch, 1937 [1891], p. 12).

I, semblantment, a la “Revista Catalana”, creada el 1889 per Mn. Jaume Collell i de la qual Rubió serà director (*Epistolari*, ps. 294 i 300), es publicava la següent nota al número de gener de 1892, on es repetia una advertència del número inicial: “La Redacció emplearà un sistema d'ortografia uniforme, lo que creyem més racional y convenient. Los colaboradores quedán en llibertat d'escriure com millor los semble, que serà sempre sa voluntat respectada, suplicantlos, no obstant, que procuren ayudarnos en la tasca de treballar pera obte-

nir lo més prompte possible, una uniformitat que realment se fa desitjar en esta matèria” (“Revista Catalana”, 1-1892, p. 367). I s'afegeia una inequívoca al·lusió a les propostes del grup de “L'Avenç”: “Y com sia que aquexa anarquia [en la manera d'escriure] han vingut darrerament a empitjorarla, unes probatures e innovacions que ja no sols afecten a la ortografia, sinó també als elements fundamentals de la gramàtica catalana, nos fem un dever de pregar encaridament a nostres colaboradors que corregèscan ab atenció llurs escrits, a fi de que's conserven en esta Revista, com en un oasis, les bones tradicions del català literari, que's poden ben agermanar ab certes necessitats que'l curs del temps imposa a les formes del llenguatge.” Dissortadament, la nota acaba així: “Una altre dia serem més explícits” (*id.*).

Queda per comentar una darrera qüestió respecte a l'actitud de Rubió envers la llengua en aquests primers vint anys de la seva trajectòria: i és fins a quin punt, en relació amb la seva defensa i la seva reivindicació de l'ús del català en tots els àmbits, especialment el científic, ell va predicar amb l'exemple.

Deixant de banda la publicació de la seva tesi doctoral sobre Anacreont —els doctorats, en aquella època, no cal dir que sols es podien fer en castellà—, els articles més o menys breus en revistes diverses redactats segons la llengua de la publicació i uns quants pròlegs i discursos, totes les monografies i els estudis extensos que va donar a llum al segle XIX estan escrits en castellà. Els més importants (sobre Calderón, sobre l'expedició catalana a Orient i els navarresos a Grècia, i sobre el renaixement clàssic en la literatura catalana) van ser redactats per a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, o, per dir-ho amb propietat, la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, la llengua de treball de la qual era, aleshores, el castellà.

Hi ha, tanmateix, una evolució en l'actitud de Rubió respecte a aquest punt. Una carta a Estelrich de començament de 1886 posa de manifest quina era la seva posició inicial: “No me satisface tanto la noticia de la próxima muerte del «Museo [Balear]». Hace falta en Mallorca una publicación como ésta, y a mí me venía a molde, porque en Barcelona

¡oh vergüenza! No tenemos ninguna. Si se quiere publicar algún trabajo serio, o se ha de escribir en catalán, que es como si se quedara en casa, o se ha de remitir a algún diario político, donde todo el mundo lo mire y nadie lo lea” (Epistolari, p. 276).

A banda de l'argument del localisme —encara avui dia, malauradament, esgrimit pels qui defugen d'escriure en català—, hi havia una altra raó per la qual Rubió no es decidia a escriure monografies en la seva llengua, com comentava, igualment, a Estelrich uns quants mesos després: “Si no escrich en català, és perquè no l’hi après per principi gràcies a la tirania castellana, o centralisadora, y perquè l’amor a Catalunya no em cega fins al punt de que no admirí una de les llengües més hermosas del món, però per falta de entusiasme per la llengua catalana, may” (p. 279). Com bé sabia el govern espanyol, la manca d’ensenyament (escolar i universitari) en català era un segur impediment per a la formació d’escriptors i lectors en la nostra llengua; i de tal mancança en va patir Rubió, com molts dels seus coetanis.

Ara: aquesta situació lingüística a la segona meitat del segle XIX abocava els autors catalans a una paradoxa, tal com el nostre historiador explicava a un corresponsal colombià el 1889, tot fent referència a Milà i Fontanals: “*Milá como todos los que tenemos la desgracia de nacer en países bilingües, no dominaba la lengua de Cervantes. Decía con precisión admirable, mas no con elegancia*” (Epistolario, p. 57). És una declaració semblant a la que Costa i Llobera, com a poeta, feia a Rubió en una carta del 8 d’octubre de 1887, en resposta a uns comentaris de l’historiador sobre un poema en castellà de l’escriptor mallorquí: “Tens raó de no preferir-la [la poesia *Ruinas*] a les poesies catalanes que em cites; jo no pretenc que estiga tan sols a l’altura d’aquelles. A tots los nostres poetes passa lo mateix: mai no conseguixen fer en llengua apresada a l’escola lo que poden fer en lo llenguatge del bresol” (Costa, OC, p. 1.025).

Aquesta consciència de manca de seguretat i de domini en l’ús d’una llengua que no és la pròpia generava en Rubió la necessitat d’excusar-se, davant d’un dels seus amics de Colòmbia, pel castellà

amb què havia escrit una monografia el 1889: “*Mucho estimo sus lisonjeros elogios dedicados a un trabajo elaborado con premura y torpeza por quien no conoce bien todos los primores de nuestra hermosa lengua, en V.V. heredada y en nosotros penosamente adquirida en los bancos de la escuela*” (Epistolario, p.148).

Dos anys i mig després, tanmateix, a l’article, en forma de carta oberta, *Del americanismo en la poesía* (publicat a la “Revista Ecuatoriana” de Quito en els números de novembre i desembre de 1892), Rubió explicava d’una manera diferent la mateixa circumstància en què es trobaven els escriptors catalans: “...*los catalanes, después de vivir en contacto continuo e inmediato con el pueblo castellano durante tres siglos y medio, hasta el punto de haber corrompido y olvidado no poco, su lengua y sus tradiciones; con todo, y pertenecer a la misma raza, y ser hijos de una civilización idéntica, y hablar una lengua hermana y muy semejante, todavía no aciertan a traducir bien sus pensamientos en el idioma de Castilla, y dejan conocer siempre que el castellano no es su ropaje natural, sino un disfraz mal llevado que les hace traición a la primera prueba*” (Rubió i Lluç, 1923 [1892], p. 213).

Certament, abans que res cal contextualitzar aquestes declaracions dins l’objecte primer de l’article on apareixen, que no és altre que demostrar a l’escriptor equatorià Juan León Mera, autor de l’obra *Melodías indígenas*, la inviabilitat de voler escriure avui dia poesia d’un caràcter autènticament indígena (quítxua), i menys encara en llengua castellana en lloc de l’originària. Però el que cal remarcar és que ha desaparegut el to de disculpa amb què Rubió al·ludia a l’ús del castellà per part d’escriptors catalans (pel seu conreu poc destre) i que, en canvi, hi ha com un cert deix de retret adreçat a aquests pel fet servir-se’n.

Què ha canviat des de mitjan anys vuitanta fins al tombant dels noranta? D’una banda, l’avenç del catalanisme polític en aquest període, que si bé era seguit amb un cert grau de desconfiança per part de Rubió, va contribuir a fer créixer el seu catalanisme literari i cultural; com també hi va contribuir la implicació directa del nostre historiador en associacions com el Centre Excursionista de Catalunya

(vegeu l'article anterior d'aquesta sèrie). I, d'altra banda, les seves cada vegada més abundants investigacions, centrades, gairebé exclusivament, a estudiar la història i la literatura catalanes. Una dada més que significativa, en aquest sentit, és que els únics estudis d'una certa extensió que va donar a llum durant els anys noranta (pròpiament no va redactar cap monografia) estan escrits en català (i van aparèixer al "Butlletí del CEC" i a la "Revista de Catalunya").

A partir del segle XX, a més, quasi la totalitat de monografies de Rubió seran en català; les úniques excepcions cal cercar-les en els pocs estudis dedicats a la literatura castellana i els inclosos en revistes o volums publicats en llengua no catalana.

Però tots aquests textos ja pertanyen a les següents èpoques de Rubió i, per tant, en parlaré en altres articles de la present sèrie.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Textos d'Antoni Rubió i Lluch esmentats a l'article, ordenats cronològicament (tots han estat reproduïts amb completa fidelitat, només s'han modernitzat l'accentuació, les majúscules i les minúscules, i la puntuació si s'escau); els asteriscos (*) indiquen els que no figuren a la darrera bibliografia de Rubió publicada (Albert Balcells, *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, IEC, 2001, ps. 35-42): *Breus observacions sobre la moderna novela grega*, "Lo Gay Saber" (15-xi-1881 i 1-xii-1881), ps. 237-238 i 247-251; *El Renacimiento clásico en la literatura catalana* (Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús Roviralta, 1889); *Un cop d'ull sobre'l passat i present de la llengua catalana*, "Revista Catalana" (gener de 1889), ps. 6-10; (març de 1889), ps. 97-102; i (abril de 1889), ps. 145-153; *Reseña de las publicaciones sobre lengua y literatura catalanas en 1890*, dins *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie*, vol. I (1890a), ps. 545-562; *La literatura catalana en 1890*, dins *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie*, vol. I (1890b), ps. 562-581; *Una lletra del nostre primer president* (carta de Rubió i Lluch a Francesc Carreras i Candi del 4 de setembre de 1891), dins *El Centre Excursionista de Catalunya al seu primer president Antoni Rubió i Lluch* (Barcelona 1937), ps. 12-13 (extret del "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya", núm. 506); * *"Carácter general de la literatura catalana"*, per D. Antoni Rubió i Lluch, "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya", núm. 3 (octubre-desembre de 1891), ps. 236-237; *Discurs*, dins *Centre Excursionista de Catalunya. Acta de la Sessió pública inaugural del any 1892* (Barcelona, Imprempta de Victor Berdós y Feliu, 1892), ps. 27-40; * *Dialecte, dialecte!*, "La Veu de Catalunya" (9-ii-1900) (edició del matí); *Estudios hispano-americanos 1889-1922* (Bilbao, Edit. Eléxpuru Hermanos, 1923).

Epistolaris: Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Lluís Estelrich, a cura de Bartomeu Torres Gost (Mallorca, Moll, 1985) [*Epistolari*]; *Epistolario de Miguel Antonio Caro y otros colombianos con Joaquín Rubió y Ors y Antonio Rubió y Lluch*, a cura de Mario Germán Romero (Bogotá, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, 1982) [*Epistolario*]; *Jaume J. Chiner Gimeno, *Qüestions filològiques i literàries en un epistolari de Pasqual Boronat i Barrachina amb A. Rubió i Lluch, Roc Chabàs i M. Menéndez y Pelayo*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXXI* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), ps. 181-195.

Altres obres citades o consultades: Pere Anguera, *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional* (Barcelona, Empúries, 1997); Josep Pau Ballot, *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* (Barcelona, Estampa de Joan Francisco Piferrer, s.d. [1815]); Josep M. Bernal, *La qüestió de la llengua a Grècia i a Catalunya: possibles paral·lelismes*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", vol. XLIV (1993-1994), ps. 401-426; Antoni de Bofarull, *La lengua catalana considerada históricamente. Discurso leído en la sesión pública inaugural de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, el día 8 de noviembre de 1857* (Barcelona, Imprenta nueva, de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1858); Antoni de Bofarull, *Discurs*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1865* (Barcelona, Estampa de Lluís Tasso, 1865), ps. 25-33; Joan Costa i Carreras, *Notes per a un estudi de la ideologia lingüística de Marcelino Menéndez Pelayo respecte a la Renaixença*, dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença* (Barcelona, Curial, 1994), vol. II, ps. 183-194; Miquel Costa i Llobera, *Obres completes* (Barcelona, Selecta, 1947); Jordi Figuerola, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994); Tomàs Forteza, *Observaciones generales sobre la lengua materna* (1886), reproduït dins *Gramàtica de la llengua catalana* ([Palma de Mallorca], Escuela-Tipogràfica Provincial, 1915), ps. 1*-27*; Rosalia Guilleumas, *La llengua catalana segons Antoni Rubió i Lluch* (Barcelona, Barcino, 1957); Xavier Lamuela i Josep Murgades, *Teoria de la llengua literària segons Fabra* (Barcelona, Quaderns Crema, 1984); Pere Marcet i Salom i Joan Solà, *Història de la lingüística catalana 1775-1900* (Girona-Vic, Universitat de Girona - Eumo, 1998), 2 vols.; Francisco Masferrer y Arquimbau, *Concepte del regionalisme dintre de la unitat de la pàtria*, dins *Jochs Florals de Barcelona 1888* (Barcelona, Estampa "La Renaixensa", 1888), ps. 151-175; Marcelino Menéndez Pelayo, *Discurs*, dins *Jochs Florals de Barcelona 1888* (Barcelona, Estampa "La Renaixensa", 1888); Manuel Milà i Fontanals, *Discurs*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1859* (Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1859), ps. 23-25; M. Milà i Fontanals, *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans* (1865), dins *Historia de la literatura catalana antiga. Aplech d'estudis per la seva formació* (Barcelona, Biblioteca Clàssica Catalana, 1910), vol. I, ps. 163-277; M. Milà i Fontanals, *De los trovadores en España* (1861), a cura de C. Martínez i F. R. Manrique (Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1966); M. Milà i Fontanals, *Quatre mots sobre ortografia catalana* (1874), dins *Obres completes*, vol. III, a cura de Marcelino Menéndez y Pelayo (Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1890), ps. 559-565; Josep Lluís Pons i Gallarza, *Discurs*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1870* (Barcelona, Estampa y Llibreria religiosa y científica del hereu d'en Pau Riera, 1870), ps. 29-35; Jaume Pujol, *De los dialectos considerados con relación a la literatura*, "La Palma", 6 (1840), ps. 45-46; *La Renaixença. Fonts per al seu estudi 1815-1877*, selecció de Joaquim Molas, Manuel Jorba i Antònia Tayadella (Barcelona, Departament

de Literatura Catalana, de la Universitat de Barcelona, i Departament de Filologia Hispànica, de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1985); Mila Segarra, *Problemes ortogràfics. Procés de codificació*, dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença* (Barcelona, Curial, 1994), vol. II, ps. 195-210; [Eudald Solà], *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista. Discurs llegit el dia 9 de juny de 1988 en l'acte de recepció pública d'Eudald Solà i Farrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona 1988); Joan Solà, *El català que ara es parla*, "L'Avenç", 27 (1980), ps. 351-358.

Guia de lectura

David Ballester, Manel Risques

Temps d'amnistia. Les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer a Barcelona

Barcelona, Empúries, 2001, 200 ps.

L'aparició d'un llibre que té com a objecte l'estudi de l'amnistia com a fenomen polític i social no pot passar desapercebut, tant per la novetat de la proposta com per l'aportació de nous elements al coneixement d'aspectes rellevants de la transició, sobretot d'aquells que es varen produir en els mesos posteriors a la mort del general Franco, durant el govern de Carlos Arias Navarro.

Temps d'amnistia, dels professors David Ballester i Manel Risques, és una obra que combina l'exercici interpretatiu (capítol I i epíleg) amb la crònica (capítols II i III), i que

posa de manifest la importància que en la vida política de l'època varen tenir les mobilitzacions ciutadanes, no pas sempre tingudes en compte en analitzar les causes que varen permetre superar la dictadura i instaurar un règim democràtic.

Ballester i Risques fan una nova lectura de les manifestacions que varen tenir lloc a Barcelona els diumenges 1 i 8 de febrer de 1976 reivindicant l'amnistia per als presos polítics. Els autors analitzen el paper representat per ambdues mobilitzacions en la recuperació de les llibertats democràtiques, els seus precedents històrics, els motius pels quals milers de ciutadans varen sortir al carrer conscients que podien ser objecte d'una dura repressió policial, i les conseqüències polítiques d'aquestes accions, a més d'oferir una minuciosa descripció dels fets, analitzats a partir de valuosos testimonis personals. L'obra s'enriqueix amb la transcripció